

УДК 323.2

Соколов О. М.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Наданий аналіз чинників, що вплинули на формування мультикультурної теорії. Розглядаючи концепції, орієнтовані на створення єдиної національної ідеї, автор аналізує реалізовані практики «плавильних тиглів», «ліберального асиміляціонізму» як політичних технологій, у відповідь на які оформилися ідеї «культурного плюралізму», «мультикультуралізму».

Ключові слова: асиміляція, культурний плюралізм, мультикультуралізм, плавильний тигель.

Соколов А. Н. Формирование теории мультикультурности: история и факторы влияния.

Представлен анализ факторов, которые оказали воздействие на формирование теории мультикультурности. Рассматривая концепции, ориентированы на создание единой национальной идеи, автор анализирует реализованные практики «плавильных котлов», «либерального ассимиляционизма» как политических технологий, в ответ на которые оформились идеи «культурного плюрализма», «мультикультурализма».

Ключевые слова: ассимиляция, культурный плюрализм, мультикультурализм, плавильный котел.

Sokolov A. M. Formation of the theory of multicultural society: history and factors of influence.

The analysis of factors, which effect on formation of the theory of multicultural society, is represented in the article. The “multiculturalism” as an effective mechanism of political impact upon the “multicultural society”, as a fact of phenomenal characteristic of modern society, received the significant number of author’s and nationally orientated reviews, which actualized socio-political dialogue on formation theoretical grounds and content characteristics of the concept.

Considering the concepts, which are orientated on the creation the unite national idea (“westernization”, “assimilation”, “anglo-conformity”, “assimilationism”, etc.), author concentrated on the transformation of the ideas of “melting pot”, that received the practical realization in the history of national building of different countries. The comparative analysis of theories has been hold: “migrant melting pot” by Frederick Jackson Turner; “urban melting pot” by Robert Park; “liberal assimilationism” by Chicago scientific School; “triple melting pot” by R. Kennedy and W. Herberg, etc.

The theories of the “cultural pluralism”, proposed by H. Kallen, and “Transnational America” by R. Bourne were designed as a protest against the theories of marginalization and assimilation in 40–60s of the XXth century.

In the second part of XX century the theory of “cultural pluralism” reborn in the works of N. Glazer, D. Moynihan, D. Bell and O. Grilly, H. Isaacs and M. Hansen, M. Parenti, M. Novak. The authors emphasis the attention on the active influence of the ethnic groups on the social, economic and cultural life of the society, and ethnic identifications receive considerable capacity in comparison with professional and class identities. The authors called the “awakening of identity” the main social phenomenon of 60–70s.

Decomposition of the world colonial system in the second half of the XXth century, increasing migration flows in the system “center – peripheral” relations, put in danger the idea of national state, which was losing the reliance in the form of unite national culture. Multiculturalism as a system of notions, which is aimed at development and preservation the cultural differences in the country and as an idea that recognizes the rights of the collective subject, became the challenge for the cultural homogeneous national state. Multiculturalism acted as a socio-cultural paradigm of

globalization – ideology, which has formed after the II World War, as a reaction on European Nazism and fascism.

The outcome of the philosophy of propaganda, that correspond the economic interest of Post-modern states, became the model of the “salad bowl” and “ethnic mosaic” suggested by H. Kallen.

In Europe the multiculturalism, as the socio-cultural phenomena, became the “tribute” of successful countries that are in the area of migration flows. Fear, that Europe is losing the core, culture, status, has appeared in the number of scientific publications and public presentations, directed against the multicultural society. These are the works of Paul Nolte, Udo Di Fabio, Gunnar Haymson, John Lindley-French, Thilo Sarrazin, etc. Scientific discourse has showed the radical disavowal of the “multiculturalism” philosophy. Thus, the followers of the Left wing ideology see in multiculturalism covert form of neocolonial ideology (S. Zhyzhek), while opponents of multiculturalism called it “neocolonial project” (V. Tishkov).

The new wave of researches demonstrates the finish of the Romanism era regarding to the multicultural society and the population of the era of conservative values. Fragmentation of the national identity caused the tensions of multi-direction of group interests and pressure on the process of making decisions.

Relations between the titular nationality and new “privileged minorities” reflected the relations between postmodern center and low modernized periphery. Multiculturalism became the rhetoric, which is supported by immigrant society, that are striving for “positive discrimination” in economic, social, cultural and even in political fields of the west and European society.

Key words: assimilation, cultural pluralism, multiculturalism, melting pot.

Соціокультурні відносини, що склалися у більшості країн сучасної Європи внаслідок процесів деколонізації та міграції другої половини ХХ ст., культурна гетерогенізація суспільств «старої Європи» обумовили багатоаспектну політичну реакцію з боку урядів, які, намагаючись узгодити інтереси різних сегментів суспільства, регламентуючи їх права та нейтралізуючи протиріччя, запровадили широкий діалог з приводу «мультикультурності».

«Мультикультуралізм» як дієвий механізм політичного впливу на суспільство і «мультикультурність» як факт феноменальної характеристики сучасного суспільства отримали безліч авторських та національно-орієнтованих характеристик, що актуалізувало соціально-політичний діалог з приводу формування теоретичних основ та змістовних характеристик цього концепту. Мультикультуралізм – багатозначне поняття, яке пов'язане із культурним плюралізмом в багатоскладових суспільствах, з міграційними процесами, міграційною та національною політикою, виникненням конфліктних ситуацій між меншинами, практикою толерантної поведінки та ін. Отже, метою даної статті є аналіз чинників, що вплинули на формування теорії мультикультурності, які представлені в контексті національно-політичного дискурсу.

Ідея «полікультурності» була артикульована в першій чверті ХХ ст., прийшовши на заміну ідеям «вестернізації», «американизації», «англоконформізму», «плавильному тиглю» та ін. Всі концепції мали за мету створення єдиної національної ідеї, яка здатна створити солідарне, компліментарне суспільство. Модель «плавильного тигля» спиралася на теорії «амальгамації», «міксації», тобто злиття представників різних культур. Оформлення ідеї «плавильного тигля» відбулось у працях історика Ф. Тернера. У 1893 р. на засіданні Американської історичної асоціації вчений підкреслив, що «в тиглі кордону іммігранти американізувалися і змішувалися в американську расу, відмінну від англосаксонської...» [11, с. 3]. Ф. Тернер відкидав тези англосаксонської школи про перенесену в Новий Світ європейську цивілізацію.

Наприкінці ХІХ ст. «плавильний тигель» став розглядатися як локальний процес, який притаманний лише міському середовищу. До 80 % іммігрантів селилися в містах, де склалися сприятливі умови для асиміляції. В публічній діяльності вони уподібнювалися американським організаціям, але розселення етнічними кварталами стимулювали і

соціокультурне згуртування, діяльність етнічних організацій. Окремі групи іммігрантів (італійці, ірландці, німці, норвежці) стали предметом наукового спостереження. Ефективність дії «міського плавильного тигля» посилювала імміграційна політика США та імміграційне законодавство.

Теорія «міського плавильного тигля» розвивалася у роботах Роберта Парка – соціолога, теоретика расових відносин. Під його керівництвом у Чиказькому університеті в 20-х рр. ХХ ст. був створений курс з проблем расових і етнічних відносин. Р. Парк розглядав проблему глобальної асиміляції, що зачіпає як європейські, так і азіатські раси. Він підкреслював, що кожне суспільство, нація і цивілізація – це киплячий котел, де відбувається злиття рас, в результаті чого виникають нові раси і культури. Він висунув модель міжетнічних взаємодій в поліетнічній державі, яка включала чотири ступені: контакти, конфлікти, пристосування і асиміляція. Для Р. Парка асиміляція – це процес, у якому асимілювався не тільки прибулець, адаптуючись до нових умов, але і приймаюче суспільство. Національна держава, на думку Р. Парка, втрачає актуальність і світ еволюціонує в напрямі всесвітньої космополітичної спільноти. Тому він закликав долати національні кордони і вчитися мислити «глобальними категоріями». Побічним результатом акультурації є маргінальність, яка пов'язана з невизначеністю соціокультурних зв'язків людини, яка одночасно живе в різних світах [2, с. 169].

Для модерних держав початку ХХ ст. асиміляціонізм здавався найбільш прийнятним шляхом вирішення проблем меншин. Представники чиказької школи М. Гордон, А. Роуз, Г. Олпорт, Р. Вільямс, О. Клайнберг розробили теорію «ліберального асиміляціонізму», згідно якої раси і нації дисфункціональні в індустріальних суспільствах і поступово зникають під впливом урбанізації, індустріалізації, модернізації.

З 20-х рр. ХХ ст. думка про успішний розвиток нації за формулою «плавильного тигля» була доповнена формулою соціологів Р. Кеннеді та У. Херберга про «потрійний плавильний тигель», в якому міксація відбувається у колі впливових конфесій [8, с. 331–339].

Криза державного механізму врегулювання міжетнічних відносин вимагала нових підходів та теоретичного обґрунтування. Незважаючи на зусилля влади, зберігалися етнічні квартали, діяли іммігрантські організації. Меншини створювали мережу організацій та інститутів – власний «соціальний світ». Прийнятий в США в 1924 р. «Закон про імміграцію» встановив квоти на імміграцію відповідно до національностей та країн походження і майже зупинив політику асиміляції/американізації.

В 40–60-і роки ХХ ст. теорії маргіналізації та асиміляції стали розглядатися як конфлікт культур. Ідеологічним протестом проти цих теорій стала «теорія культурного плюралізму», за якою необхідно збереження самотності, включаючи мову, освіту, культурну спадщину і традиції.

Ще в 1916 р. Р. Боурне описав націю нового типу – «транснаціональну» Америку, в якій різні групи зберігають ідентичність і культуру, поєднуючись у «світову федерацію» [6, с. 86–97]. Послідовники нового погляду пропонували модель «нації націй». Г. Каллен назвав цю модель «культурним плюралізмом», а Р. Боурне – «транснаціональною Америкою».

Культурний плюралізм як напрям історіографії оформився в 20-х роках ХХ ст. і був пов'язаний з ім'ям професора філософії та психології Гарвардського університету Горация Каллена, який обґрунтував теорію «миски салату» та довів необхідність її прийняття в якості моделі національного розвитку США. Вперше термін «культурний плюралізм» Г. Каллен використовував у збірці «Культура і демократія в Сполучених Штатах» в 1924 р. Він вважав, що будь-яка програма соціальної асиміляції, що має за мету гомогенізацію населення, руйнує ідеали демократії. За його думкою, повна асиміляція неможлива, бо «помінявши одяг, політику, дружин, релігію, філософію ..., люди не можуть поміняти пращурів...» [7]. У Г. Каллена поняття «національна ідентичність» обґрунтовувалося не з позиції «універсальності», а з позиції «множинності». Відстоюючи модель співіснування культур, Г. Каллен ігнорував рівності між расами. Критики Г. Каллена вважали, що йому не вдалося

надати ідеї плюральності рис політичної програми або створити механізм реалізації групами власних прагнень. Теорія «культурного плюралізму» демонструвала, що культури не «плавляться», а вступають в крос-культурний діалог, зберігаючи особливості.

До Другої світової війни проблема дослідження міжетнічних відносин в цілому і зокрема теорія культурного плюралізму не знайшли розвитку. Друга світова війна стала поворотною подією в осмисленні цих питань. Теорія «культурного плюралізму» отримала друге народження в працях Н. Глейзера і Д. Мойніхена, Д. Белла і О. Гріллі, Г. Ісаакса і М. Хансена, М. Паренті, М. Новака, де «культурний плюралізм» розглядався як «етнічний», а автори зазначали вплив етнічних груп на соціальне, економічне, культурне життя суспільства, етнічні ідентифікації стали затуляти інші – клас, рід зайнятості.

Серед праць цього напрямку слід виокремити книгу Н. Глейзера і Д. Мойніхена «По той бік плавильного тигля» та М. Новака «Неплавкі етніки піднімаються: нова політична сила 70-х». Ці дослідження демонстрували, що етнічні групи не є пережитками минулого, а виступають в якості нових форм соціального життя, вони здатні оновлюватися і модифікуватися. Головним соціальним феноменом 60–70-х років автори назвали «пробудження етнічності». Важливим було визнання неефективності уніфікованої культурної системи в якості національного проекту в багатокультурних суспільствах.

Після книги «По той бік плавильного тигля» масштаби етнічних досліджень значно зросли. З'явилася велика кількість як історичних, так і етносоціологічних робіт, які включали фактичний матеріал, що ілюструє теорії полікультурності та унікультурності. Цікавими є праці Ф. Боаса та послідовників «історичної школи». Стоячи на позиціях культурного релятивізму у вивченні культур, Ф. Боас виходив із абсолютного культурного плюралізму як принципу розвитку культур. Так, в збірці «Американська етнічна політика» автори розглядають не тільки взаємодію етнічних груп у рамках соціальної структури США, але і їх вплив на політичне та суспільне життя країни [5, с. 12].

Прийнятий у 1965 р. в США імміграційний закон змінив кількісні та якісні параметри імміграції. Він був спрямований на підтримку престижу США в очах третього світу. Але в результаті дослідники визначали уповільнення асиміляційних процесів і формування сегментованої структури расово-етнічних груп [1, с. 56–60]. Цей процес демонстрував втілення в життя теорії «миски салату» Г. Каллена. Моделі «миски салату» та «етнічної мозаїки» стали відгомоном філософії прагматизму, яка відповідала економічним інтересам постмодерних суспільств.

Розпад світової колоніальної системи в другій половині ХХ ст., посилення міграційних потоків в системі «центр – периферійних» відносин поставили під загрозу ідею національної держави, яка втрачала опору в обличчі єдиної національної культури. У цьому розумінні мультикультуралізм як система уявлень, яка була орієнтована на розвиток та збереження культурних розбіжностей в країні і такий, що визнає права за колективними суб'єктами – етнічними та культурними групами – став викликом для культурної гегемонії національної держави, виводячи з гри буржуазні принципи політичного лібералізму. Мультикультуралізм виступив як соціокультурна парадигма глобалізації – ідеології, сформованої після Другої світової війни як реакція на європейський нацизм і фашизм.

Вплив на теорію мультикультуралізму здійснила ліберальна концепція Чарльза Тейлора, який розвивав ідею «політики визнання» щодо права меншин на включення в соціальне, культурне та політичне життя. Вчений запропонував нову трактовку суб'єкта та міжсуб'єктних відносин, виходячи із уявлень про устрій суспільства, який «забезпечує дію моральних та психологічних процесів, завдяки яким людина отримує впевненість, відчуття власної цінності і соціальної необхідності» [4, с. 75–106].

В Європі мультикультуралізм як соціокультурний феномен став «даниною» успішних країн, які опинилися в зоні імміграційних потоків. На відміну від країн іммігрантського походження, для європейських країн це привело до кризи традиційної національної держави, створило загрозу соціокультурній безпеці. Імміграційні групи отримали преференції в

бізнесі, сформували розгалужені етносоціальні мережі, взяли під контроль сектори в торгівлі, сфері послуг, здійснюють організований тиск на владу тощо.

Страх, що Європа втрачає стрижень, культуру, статус проявився в серії наукових робіт і публічних виступів проти мультикультурності. Це роботи Пауля Нольте, Удо Ді Фабіо, Гуннара Хаймсона, Дж. Ліндлі-Френча, Тіло Саррацина та ін. Вони підкреслюють згубність процесів, пов'язаних з пануванням ліберальних та глобалізаційних тенденцій, а саме: мультикультурності, толерантності, політичної коректності. Вони демонструють, що демографічні процеси в розвинених країнах пов'язані зі змінами морального клімату, руйнують традиційну Європу в ході змін її національно-культурного ландшафту. Науковий дискурс виявив радикальне неприйняття філософії «мультикультуралізму». Так, прихильники лівих ідеологій вбачають в мультикультуралізмі завуальовану форму неокolonіальної ідеології (С. Жижек), а опоненти мультикультуралізму називають його «неокolonіальним проектом» (В. Тішков).

Резонанс в суспільстві викликала в 2010 році книга Тіло Саррацина «Німеччина самоліквідується». Саррацин критикує міграційну та соціальну політику Німеччини: «Іммігранти знищують Німеччину, ... тому, щоб запобігти знищенню нації, потрібно перебудувати систему соціального забезпечення» [10]. «Популярність книги Т. Саррацина викликав сигнал ... страху перед майбутнім», – стверджує Клаус Леггеві, автор книги «Мульти-культі. Правила гри для республіки різних народів» [9]. Аналогічну думку про «імміграційну катастрофу» в Британії, яка «представляє загрозу для суспільства, культури і соціальної інфраструктури», висловлює політолог Дж. Ліндлі-Френч.

Нова хвиля робіт демонструє завершення епохи романтизму щодо мультикультурності і настання епохи консервативних цінностей. Фрагментація національної ідентичності призвела до напруження через різноспрямованість групових інтересів і тиску на процес прийняття рішень – адже кожна з етнічних груп проявляє інтерес до батьківщини предків і прагне їй допомогти. Так, показовою є діяльність ірландського, єврейського, вірменського, грецького, прибалтійського, українського, білоруського, африканського лобі. Це підтверджує і політична практика держав, які в останні роки ХХ ст. зіткнулися зі сплеском «культурних воєн», в центрі яких стали поняття «національної традиції», «державної культури», «революції ідентичності», «мультикультури», «багатоскладової культури» тощо.

За словами соціолога Джона Рекса, ідеологія мультикультуралізму стимулює «децентралізацію держав». В Євросоюзі «ця тенденція помітна в Бельгії (Фландрія і Валлонія), Франції (Корсика), Іспанії (Каталонія і Басконія), Британії (Шотландія і Північна Ірландія)».

2011 рік зазначив новий етап у підходах європейських країн до мультикультурності в соціальному середовищі. Канцлер ФРН А. Меркель, президент Франції Н. Саркозі, експрем'єр-міністр Іспанії Х. Аснара, прем'єр-міністр Великобританії Д. Камерон, віце-прем'єр Нідерландів М. Верхаген визнали крах політики мультикультуралізму в своїх країнах.

Відомий російський політик, доктор філософії Дмитро Рогозін зазначає, що «крах європейського мультикультуралізму був передбачений ще десятиліття назад», «причому не тільки консерваторами і націоналістами, але і такими рафінованими лібералами, як Сейла Бенхабіб». У своїх роботах вона доводила, що надання привілеїв етнічним і расовим групам суперечить ліберальним основам західної демократії та несумісне з фундаментальними уявленнями про свободу і рівність. За словами Д. Рогозіна, «толерантність» і «мультикультуралізм» в європейському виконанні працюють не на інтеграцію іноземців, а на створення «п'ятої колонії» Півдня, яка не проти підірвати «безбожний Захід» зсередини [3].

Суперечлива реакція на результати мультикультуралізму доводить, що на початку ХХІ ст. світ опинився перед вибором між цінностями толерантності і прагненням захистити власну ідентичність. Віддзеркаленням відносин між постмодерним центром і слабо модернізованою периферією стали відносини титульних народів і нових «привілейованих меншин». Мультикультуралізм став риторикою, яку підтримує іммігрантське середовище,

яке прагне «позитивної дискримінації» в економічній, соціальній, культурній і навіть в політичній сфері західного і європейського суспільства. Європа втратила потенціал соціокультурного опору, що відбилося в змінах у самосприйнятті титульних націй, які стали відчувати себе в якості соціально- та етнічно дискримінованої більшості. Про це заявляють німці в Німеччині, англійці у Великій Британії, росіяни в Росії, українці в Україні та ін. Мультикультурна практика призвела до того, що титульні народи переживають період етнічної мобілізації.

Відсутність конкретних дій щодо вирішення проблем фактичної мультикультурності стала причиною стрімкого політичного руху «вправо». Про це свідчить зростання підтримки громадянами європейських держав правих патріотичних партій, у програмах яких міститься антиіммігрантська риторика і стратегія дій на підтримку автентичних європейських культур, а також захист прав та безпеки європейців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вовк Д. О. Апологети та критики мультикультуралізму в сучасній західній соціально-політичній теорії / Д. О. Вовк // Вісник СевНТУ: зб. наук. праць Вип. 136/2012. Сер. : Політологія. – Севастополь, 2012. – С. 56–60.
2. Парк Р. Э. Человеческая миграция и маргинальный человек / Роберт Парк // Социальные и гуманитарные науки. – Сер. 11. Социология. – 1998. – № 3. – С. 167–176.
3. Рогозин Д. О. Выступление на Ярославском мировомполитическом форуме – 2011 г. [Электронный ресурс] / Д. О. Рогозин. – Режим доступа : <http://argumenti.ru/society/n306/124792>
4. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» [Текст / есе] ; [Пер. з англ. Р. Й. Димерець ; ред. з комент. Е. Гутман та ін.] / Ч. Тейлор. – К. : Альтерпрес, 2004. – 172 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).
5. Червонная С. А. Возможно ли единство во множестве? К проблеме американской идентичности / С. А. Червонная // США : экономика, политика, идеология. – 1997. – № 10 – С. 3–16.
6. Bourne R. Trans-National America / Randolph Bourne // The Atlantic Monthly. – 1916. – Vol. 118 (July). – P. 86–97.
7. Kallen H. M. Cultural Pluralism and the American Idea: An Essay in Social Philosophy / Horace Meyer Kallen. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1956. – 340 p.
8. Kennedy R. J. R. Single or Triple Melting Pot? Intermarriage Trends in New Haven, 1870–1940 / Ruby Jo Reeves Kennedy // American Journal of Sociology. – 1944. – Vol. 49, N 4 (January) – P. 331–339.
9. Leggewie C. Multi Kulti – Spielregeln für die Vielvölkerrepublik / Claus Leggewie. – Berlin : Rotbuch Verlag, 1993. – 130 p.
10. Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen / Thilo Sarrazin. – München : DVA Verlag, 2010 – 464 p.
11. Turner F. The Frontier in American History / Frederick Jackson Turner – D. : Dover Publications, 2010. – 400 p.